

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ МОНАСТИРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ ГАЛИЦЬКОГО ПОДІЛЛЯ

*Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну та основ архітектури*

© Черкес Б. С., Дячок О. М., 2019

<https://doi.org/10.23939/sa2019.01.061>

У статті досліджено історію формування та розвитку архітектури монастирських комплексів на етнічних історико-географічних землях Галицького Поділля. Визначено суспільно-політичні чинники, які впливали на цей процес. Введено в науковий обіг відомості про найзначніші монастирі регіону: монастир кармелітів у місті Тереволі та Угорницький василіанський монастир біля села Підгора Тереволлянського району. Будівлі, що є пам'ятками архітектури національного значення, були збудовані в середині XVII століття на місці давніших споруд.

Як видно із дослідження, монастирі, що належали до різних конфесій, крім сакральної мали яскраво виражену оборонну функцію. Територію монастирів оточували міцні мури з кутовими баштами та бійницями. Історичні події на території Західного Поділля призводили до руйнування споруд. Реставрації, які проводились на кошти місцевих меценатів та зміна конфесійної приналежності змінювали зовнішній вигляд будівель.

Ключові слова: архітектура монастирських комплексів, архітектурно-планувальна структура.

Постановка проблеми

Дослідження сакральної архітектурної спадщини, що є важливою складовою духовного та культурного життя українського народу та справила значний вплив на перебіг національної історії, розвиток культури та мистецтва, має велике історико-культурне значення, є надзвичайно важливим та актуальним.

Робота виконується в контексті наукової теми кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх навчання Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка – “Мистецтво Тернопільщини”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню історії та суспільно-політичного життя Тернопільського краю посвячено праці Я. Д. Ісаєвича (Ісаєвич Я. Д., 2009), Н. Григорука (Григорук Н., 2013), М. Панюс (Панюс М., 2012); пам'яткам сакральної архітектури – праці найпомітніших українських мистецтвознавців В. Вечерського, Б. Возницького, В. Тимофійка (Бажан М., 1967, Жарких М. 1975 – 2018), І. Герети (Library 08.07.2016) та ін. Питання оборонних сакральних комплексів та монастирів розглянуто у творах таких дослідників, як: О. Мацюк (Мацюк О., 1990), П. Ричков (Ричков П., 1990), С. Шараткіна (Шараткіна С., 2001), Л. Чень (Чень Л., 2008) та ін. Проте вплив суспільно-політичних чинників на архітектуру монастирських комплексів Галицького Поділля до сьогодні не досліджено.

Мета статті

Висвітлити історію формування монастирських комплексів на території Галицького Поділля, виявити закономірності між суспільно-політичними чинниками та їх архітектурно-планувальною структурою.

Виклад основного матеріалу

До етнічних історико-географічних районів Галицького Поділля зараховують землі Тернопільської частини Західного Поділля, які після першого поділу Речі Посполитої¹ були у складі Австро-Угорської імперії, знаходяться на західному березі річки Збруч. До них належали Тернопільський, Чортківський (із центром у Заліщиках) округи (Library 08.07.2016). На цій території, як і на більшості території України, монастирі були засновані ще в XI–XII столітті. Проте монастирські будівлі, які дійшли до нас, набагато пізнішого періоду.

Значним історичним комплексом, пам'яткою архітектури національного значення літописного міста Теревовлі є оборонний монастир кармелітів, збудований у 1635–1640 роках (Library 08.07.2016). Вперше католицькі монахи-кармеліти прибули до Теревовлі у 1617 році на запрошення старости Пйотра Ожги. Він подарував землю для костелу і кляштору поблизу церкви Святого Миколи. У 1624 році кармеліти збудували дерев'яний костел та монастир, а мурований комплекс з'явився у 1635 році за допомогою власника села Лошнів Адама Коморовського (Library 08.07.2016).

Розташований на рівнині, монастир навряд чи міг бути серйозною завадою для ворогів, а, скоріш за все, слугував для оборони від невеликих ватаг татар, селянських озброєних загонів, нападів магнатів і шляхти. Протягом XVII століття монастир неодноразово був зруйнований. Реставрація будівель відбувалась у XVIII столітті за меценатства старости Стефана Потоцького (Library 08.07.2016).

До комплексу монастиря (охор. № 678) входять: костел Успіння Діви Марії, двоповерхові келії, дзвіниця, господарські будівлі. Територію монастиря оточує мур із чотирма двоярусними наріжними вежами з бійницями. Центральний в'їзд влаштований у південній стіні, у XIX столітті над ним надбудували триаркову дзвіницю (Бажан М., 1967).

Костел Успіння Діви Марії (охор. № 678/1) – тринавна, чотиристовпна базиліка, з подовженим п'ятигранним пресвітерієм, поєднує риси ренесансу і бароко. Гранчаста вітварна частина орієнтована на схід, головний фасад – на захід. Двобаштовий головний фасад перебудований в середині XVIII століття, його стіни мають триметрову товщину. Середня нава з'єднується з вітварем високою і широкою аркою, вона вдвічі ширша від низьких бокових. Із заходу над притвором влаштовані хори (рис. 1). Бокові фасади укріплені контрфорсами.

Під час турецьких нападів було знищено верхні яруси веж костелу. Після реставрації у XVIII столітті храм набув барокових рис. Ренесансний декор сьогодні можна бачити лише на бокових фасадах: аркові вікна, обрамлені окантуванням з профілюванням і малюнком різьблених замків – маскаронів. Розписи стін і склепіння виконав Йосиф Маєр – один із найвідоміших майстрів фресок у Речі Посполитій. Нави розчленовані пілястрами з капітелями композитного ордеру, завершуються високим антаблементом. Нартекс декорований дзеркалами і ліпними картушами в стилі рококо.

Двоповерховий корпус келій (охор. № 678/2) Г-подібний у плані, перекритий хрестовими склепіннями. Внутрішнє планування – коридорне з одностороннім розміщенням приміщень. Архітектурний декор відсутній (Library 08.07.2016).

Після першого поділу Речі Посполитої, у 1772 році Теревовля підпадає під владу Австрійської імперії (Григорук Н., 2013). З 1810 до 1927 року костел належав місцевій парафії. В часи Першої світової війни храм майже не був пошкоджений, проте, австрійці вивезли з костелу цінний орган.

Під час перебування у 1918–1919 рр. у монастирі солдат польської армії, ними був пробитий прохід у західному мурі для того, щоб водити коней до річки на водопій (Library 08.07.2016).

Кармеліти покинули монастир лише у 1945 році, вивезли найбільшу цінність храму – ікону XVIII століття: образ Матері Божої Святого Скапулярію. У радянський час у костелі розміщувався склад, а в келіях монастиря кармелітів – фабрика ялинкових прикрас. Під час пожежі 1987 року костел сильно постраждав і в 1990 році був переданий Українській автокефальній православній церкві. Його переобладнали на церкву Святого Володимира. Для надання храму православних рис,

¹ Зовнішньополітична акція з боку Габсбурзької монархії, Пруссії та Росії відбулася у 1772 р.

на головному фасаді добудували куполи. У келіях монастиря тепер діє Тернопільська духовна семінарія Української Автокефальної Православної Церкви (Library 08.07.2016).

До XII–XIII століття зараховують заснування Угорницького василіанського монастиря. Розташований біля села Підгора Тербовлянського району монастир виконував, крім сакральної, оборонну функцію. Він відомий ще як Підгорянський або Семенівський монастир, є одним із найцікавіших оборонно-монастирських комплексів Поділля періоду пізнього ренесансу (Жарких М. 1975 – 2018, Чень Л., 2008). Споруди є пам'ятками архітектури національного значення (охор. № 1596/0) (Чень Л., 2008).

Комплекс побудований з тербовлянського пісковика, складається з церкви, орієнтованої по осі схід-захід, яка примикає до північної сторони апсиди келій, надбрамної вежі, спільно з якими утворює Г-подібний план. Територія оточена стінами з кутовими вежами (рис. 2).

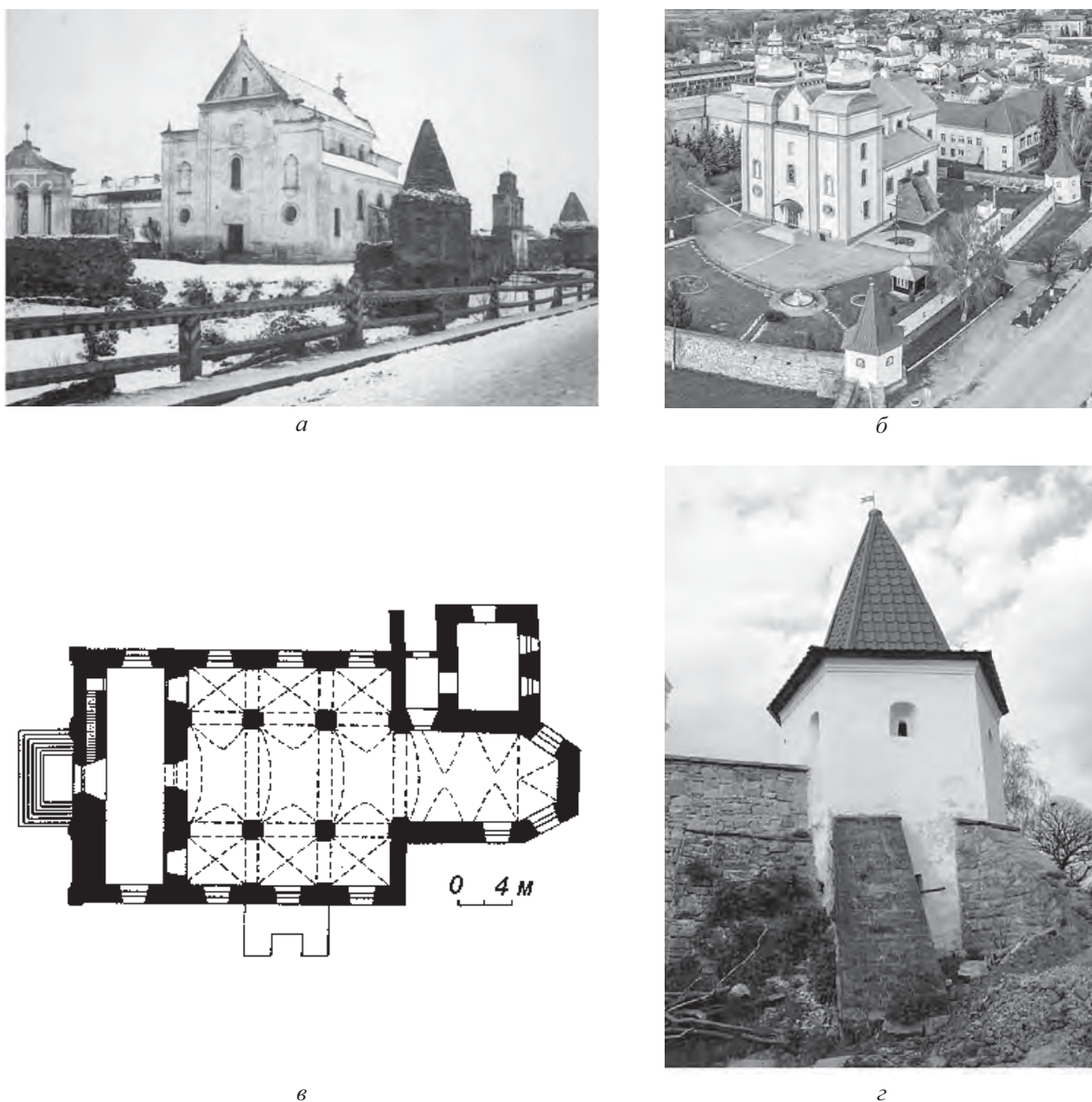

Рис. 1. Монастир кармелітів у м. Тербовлі:

а – костел Успіння Діви Марії та дзвіниця. Стара листівка (фото з сайту <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/408032.html>); б – сучасний вигляд комплексу (фото А. Бондаренка); в – костел Успіння Діви Марії. План; г – мур з наріжними баштами (фото А. Бондаренка)

Церква (охор. № 1596/1) тридільна, перекрита півциркульними склепіннями з розпалубками, мала ренесансний архітектурний декор – білокам'яні різьблені обрамлення вікон, портали, розетки в шелигах склепінь. У Підгорянській церкві на верх вежі вели сходи, зроблені у товщі північної стіни, як це було й у давньоруських храмах. Дослідник кінця ХІХ століття Я. Байгер вважав, що у північно-західній вежі ченці проводили астрономічні спостереження (Ісаєвич Я. Д., 2009).

Корпус келій з двома ризалітами на західному фасаді – центральним і бічним (охор. № 1596/2) має протяжність приблизно 64 м. Будівля одноповерхова, центральна частина – двоповерхова. Планування коридорне, з одностороннім розміщенням маленьких келій у правому крилі та різних служб – у лівому. Перекриття – хрестові склепіння.

Надбрамна чотириярусна вежа (охор. № 1596/3) прямокутна у плані. Проїзд перекритий півциркульним склепінням, верхні яруси без перекриттів. Має бійниці та прямокутні вікна, обрамлені тесаними білокам'яними профільованими лиштвами.

Мури і круглі в плані двоярусні кутові вежі, із яких збереглися дві – південно-західна і північно-східна, мають охоронний номер 1596/4. Північно-східна вежа без перекриття; південно-західна відрізняється оригінальною конструкцією перекриття: перший ярус – півсферичний купол, другий – конусоподібний купол з отвором у центрі (Ричков П., 1990). Другий і третій яруси відокремлені від внутрішнього простору споруди і мають бійниці. Будівництво таких оборонних камер у масиві споруди було дуже поширене у сусідніх районах молдавського князівства, де вони розміщувались іноді над самою навою і, відповідно, до призначення називалися “сховами”.

а

б

в

Рис. 2. Угорницький василіанський монастир:

а – сучасний вигляд церкви (фото andy_babubidu); б – надбрамна вежа і оборонні мури (руїни) (фото andy_babubidu); в – сучасний вигляд монастиря. Прт. sc. з відео на сайті <https://www.youtube.com>

Підгорянський монастир був одним із важливих осередків чернецтва на Галичині та Поділлі, про що свідчить інспекція 1724 року. Вона показала, що у монастирі проживало 19 ченців, тоді як в інших подільських монастирях – по два-п'ять. Згодом тут відкрили філософські та богословські курси. В обителі зберігалась чудотворна ікона Богородиці, яку в 1673 році перенесли до Львівського собору святого Юра (Жарких М. 1975 – 2018).

У січні 1789 року австрійська влада закрила монастир, монастирський будинок продали. Одну частину його розкішної бібліотеки передали до Львівського університету, іншу – до Бучачського монастиря. Головний престол церкви і малий дзвін перенесли до костелу села Долина, іконостас – до церкви у Могильниці, великий дзвін – у Зарваницю, 12-раменний підсвічник – у Теребовлянську синагогу.

До початку ХХ століття від монастиря залишилися одні руїни, та місцевий священик отець Іван Залуцький добився повернення храму, частково відремонтував його. Проте наслідком Першої світової війни були значні руйнування: російські війська підірвали одну з оборонних стін. Після Другої світової війни частину стін розібрали для будівництва доріг і складів військової частини. У 90-х роках ХХ ст. прихожани сіл Зеленче і Підгора спільними зусиллями почали відроджувати храм (Жарких М. 1975 – 2018).

Висновки

Як показало дослідження, на етнічних історико-географічних землях Галицького Поділля одними із найзначніших осередків чернецтва були монастир кармелітів у місті Теребовлі та Угорницький василіанський монастир біля села Підгора Теребовлянського району. Будівлі, які сьогодні є пам'ятками архітектури національного значення, були збудовані в середині ХVII століття на місці давніших споруд. Монастирі належали до різних конфесій, але, і католицький, і василіанський монастирі, крім сакральної функції, мали яскраво виражену оборонну функцію.

Під час військових дій, що відбувались на території Західного Поділля, будівлі монастирів значно постраждали. Реставрації, які здійснювали за кошти місцевих меценатів, змінювали зовнішній вигляд будівель. Після поділу Речі Посполитої та зміни влади з монастирів масово вивозили цінні речі. Василіанський монастир припинив своє існування за часів австрійської влади. У радянський час монастирі були закриті, приміщення монастиря кармелітів використовували не за призначенням, а стіни василіанської обителі розбирали на будівельні матеріали.

У 1990 році вцілілі будівлі монастиря кармелітів передали Українській Автокефальній Православній Церкві та переобладнали на церкву св. Володимира. Для надання католицькій будівлі православних рис на головному фасаді добудували куполи. В той самий час прихожани навколишніх сіл почали відбудову церкви Угорницького монастиря. Отже, із здобуттям незалежності України храми почали відроджуватися, проте чернече життя у них так і не відновилося.

Бібліографія

Григорук, Н., 2013, Політика Австро-Угорщини стосовно українського питання в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття, *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль*. Вип. 1. Ч. 1., Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, с. 182–187.

Ісаєвич, Я. Д., 2009, Королівство Галіції і Лодомерії, *Енциклопедія історії України: у 10 т.*, т. 5. Київ: Наукова думка, с. 172.

Бажан, М., 1967. *Історія українського мистецтва*, т. 2. Київ: Наукова думка, с. 86–87.

Мацюк, О., 1990. Оборонне зодчество України. *Пам'ятки України*, 2. с. 43–47.

Жарких, М. (1975 – 2018) “Монастир Підгорянський. Прадідівська слава. Українські пам'ятки” [“Monastyr Pidhorianskyi. Pradidivska slava. Ukrainski pam'iatky”], доступно на: <https://www.pslava.info/Terebovlja>.

Панюс, М., 2012, Суспільно-політична ситуація в Галичині у час будівництва залізниці Австро-Угорщиною. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 2. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, с. 18–23.

Ричков, П., 1990, Західноукраїнські міста – фортеці ХVI–ХVIII століть. *Пам'ятки України*, 2, с. 20–22.

Library (08.07.2016), “Теребовля на історико-культурній мапі Тернопільщини” [“Terebovlia na istoryko-kulturnii mapi Ternopilshchynu”], доступно на: <http://irp.te.ua/terebovlya-na-istory-ko-kul-turnij-mapi-ternopil-shhy-ny>.

Чень, Л., 2008, Архітектура українських василіанських монастирських комплексів та ансамблів в контексті історичного розвитку. *Проблеми теорії і історії архітектури України*, 8. Одеса, с. 184–187.

Шаршаткіна, С., 2001, Оборонні культові споруди. *Теребовлянщина: краєзнавчий альманах-календар*. Тернопіль : Збруч, с. 147–148.

References

Hryhoruk, N., 2013, Policy of the Austro-Hungarian Republic concerning the Ukrainian question in Galicia at the end of the nineteenth and early twentieth centuries, *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istorija*. – Ternopil'. Vyp. 1. – CH. 1., Ternopil': Vyd-vo TNPU im. V. Hnatyuka, s. 182–187.

Isayevych, YA. D., 2009, Kingdom of the Galician and Lodomeria, *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t., t. 5*. Kyiv: Naukova dumka, s. 172.

Bazhan, M., 1967. *History of Ukrainian Art*, t. 2. Kyiv: Naukova dumka s. 86–87.

Matsyuk, O., 1990. Defensive architecture of Ukraine.. *Pam'yatky Ukrayiny*, 2. s. 43–47.

Zharkyykh, M. (1975–2018) “Monastery of Podgorians'kyi. Grandfather glory Ukrainian Sights ” [“Monastyr Pidhorianskyi. Pradidivska slava. Ukrainski pam'iatky”], dostupno na: <https://www.pslava.info/Terebovlja>.

Panyus, M., 2012, Socio-political situation in Galicia at the time of construction of the Austro-Hungarian railways.. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istorija*, 2. Ternopil': Vyd-vo TNPU im. V. Hnatyuka, s. 18–23.

Rychkov, P., 1990, Western Ukrainian cities – forts of the XVI–XVIII centuries. *Pamyatky Ukrayiny*, 2, s. 20–22.

Library (08.07.2016), “Теребовля на історико-культурній мапі Тернопільщини” [“Terebovlia na istoryko-kulturnii mapi Ternopilshchynu”], доступно на: <http://irp.te.ua/terebovlya-na-istory-ko-kul-turnij-mapi-ternopil-shhy-ny>.

Chen', L., 2008, Architecture of Ukrainian Basilian Monastic Complexes and Ensembles in the Context of Historical Development.. *Problemy teoryy y istoryy arkhytektury Ukrayny*, 8. Odessa, s. 184–187.

Sharshatkina, S., 2001, *Defensive religious buildings. Terebovlia region: local history almanac calendar.. Ternopil': Zbruch*. s. 147–148.

B. Cherkes, O. Diachok

National University Lviv Polytechnic.

Department of design and architecture basics

HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE ARCHITECTURE OF THE MONASTERY COMPLEXES OF GALICIAN PODOLIA

© Cherkes, B., Diachok, O., 2019

The article examines the history of the formation and development of the architecture of the monastery complexes on the territory of the Galician Podolia and defines socio-political factors that influenced this process. The information about the most significant monastery of Terebovlia region was introduced into scientific circulation.

The monasteries were founded in XI–XII centuries on the ethnic historical and geographical lands of Galicia, as well as most of the Ukrainian lands. The most significant centers of monasticism on this territory were the Carmelite's monastery in Terebovlya and Basilian monastery in Pidgora Terebovlya district. The research of historians convincingly prove that buildings that today are architectural monuments of national significance, were built in the middle of the XVII century on the site of earlier buildings. The monastery belonged to the various denominations, but both Catholic and

Basilian monasterys in addition to sacral functions had a pronounced defensive function. The territory of the monastery was surrounded by strong walls with corner towers and battlements.

During the military action, that took place on the territory of the West Podolia, the buildings of monasteries were significantly affected. The restorations, which were carried out at the expense of local patrons, changed the appearance of the buildings. After the Division of Rzeczpospolita and the governments change, the valuables: organ, sculptures and ancient icons were mass taken out. The Basilian monastery ceased to exist at the time of the Austrian Government.

In Soviet times the monasteries were closed, the Carmelite monastery was used for other purposes, and the walls of the Basilian monastery were used as building materials.

In 1990, the surviving buildings of the monastery of the Carmelites were transferred to the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and were converted to the Church of St. Vladimir. To provide Catholic building Orthodox figure, the domes were built on the main facade, dramatically changing the appearance. In the same time the parishioners of surrounding villages began renewal of church of Ugornickiy monastery. With the receipt of independence of Ukraine temples began the revival; however, monastic life did not recommence to them.

Thus, in the article for the first time investigated the history of the formation of the architecture of the monastery complexes on the territory of the Galician Podolia in the context of socio-political factors that influenced this process.

Key words: the architecture of the monastery complexes, architectural and planning structure, architectural and planning solutions.